

ДУШАН МИХАИЛОВИЋ
Београд

УДК 886.2–21.09 Шпорер, М.:875

ЗАБОРАВЉЕНА ТРАГЕДИЈА „ЕДИПОС“ ЂУРЕ МАТИЈЕ ШПОРЕРА ИЗ 1858. ГОДИНЕ

Случајно сам пре две године, у веома кратком размаку од двадесетак дана, наишао на прве две наше неоантичке драме: започети рукопис *Антигоне* др Милана Јовановића Морског¹ у Архиву САНУ и објављену трагедију *Едипос* др Ђуре Матије Шпорера. Оба текста су из 1858. године. – Овим само желим да укажем како би требало пажљивије прегледати и архиве и библиографије, јер нас још увек чекају пријатна изненађења.

1

Стицајем околности, као што је запазила проф. др Даринка Грабовац², године 1858. нагло је порасло интересовање за античке теме, како за Хомера тако и за тебански мит. Те године објављено је I и XII певање из *Илијаде* у преводу Јована Хаџића (Милиша Светића), као и VI и I певање у препеву седамнаестогодишњег Лазе Костића у *Летопису Матице српске* и II певање из *Одисеје* у преводу Меде Пуџића у ријечко–загребачком недељнику *Невен*. Те исте године Банаћанин Милан Јовановић, потоњи Морски, студент медицине у Бечу започео је своју драму *Антигона*, а Карловчанин лекар и драматичар Ђуро Матија Шпорер објавио је на Ријечи своју трагедију *Едипос*. Само неколико месеци касније, према налазима проф. Поленаковића (на које је недавно указао проф. Благоја Иванов), македонски културни и позоршни прегалац и просветитељ Хаџи Константинов–Џинот најавио је у листу *Цариградски весник* (од 28. III 1859) свој превод Софоклове *Антигоне*. О овом рукопису се ништа не зна, мада би то био „старији превод“ ове славне античке трагедије „од оних који су објављени у Србији, Хрватској и Бугарској“³.

¹ В. моју студију *Прва неоантичка Антигона на Балкану, Зборник Матице српске за сценске уметности и музику*, 3, Нови Сад, 1988, 237–257.

² Даринка Невенић Грабовац – *Хомер у Срба и Хрвата*, Филолошки факултет Београдског универзитета, монографије, књ. XIII, Београд, 1967.

³ Благоја Иванов – *Јордан Хаџи Константинов–Џинот, и његово школско позориште, Кораци*, XX, 1–2, Крагујевац, 1985, 107.

Како је Антигону први у југословенским земљама превео Панајот Папакостопулос и објавио у Београду 1873, а Едипа Луко Зоре у дубровачком часопису *Словинац* (1878), занимљиво је да су се код нас знатно раније појавиле неоантичке драме па тек онда преводи поменутих Софоклевих трагедија. Вредно је спомена да је едиповску ситуацију преузету из народне песме први обрадио Јован Стерија Поповић у драми *Наод Симеон или Несретно супружество* (1830), а тај комад је први пут приказан тек недавно (у ЈДП, 1981).

2

Што је започета Антигона Милана Јовановића остала заборављена то не треба да чуди. Рукопис је у архиви, необјављен и само два пута споменут у литератури⁴, али је заиста чудно да је исто тако остала посве непозната и трагедија *Едипос* др Ђуре Матије Шпорера, објављена на Ријеци и то у два упоредна издања, на особеном ауторовом „илирском језику“, како га он назива и истовремено у сопственом преводу на немачком, с напоменом „Aus dem Illirischen“, тј. „преведено са илирског“.

Изненађење ја утолико веће што је песник *Едипоса* написао још петнаестак драма и комедија, што ће рећи за наше прилике позамашан сценски опус, па ипак је у нашим историјама књижевности и позоришта остао неспоменут. Мада је добра половина тих дела изгубљена у рукопису, Шпорер је објавио шест комада, а то су: трагедија *Кастриота Шкендербег*, (Загреб, 1949), *Лиек за објестну жену*, глума (Ријека, 1857), помениути *Едипос* на нашем и немачком језику (Ријека, 1858), драма *Цар Мурат II и република дубровачка* (Ријека, 1861), трагедија *Пропаст републике дубровачке* (објављен је само први чин у загребачком часопису *Драгољуб*, 1867) и повијесна трагедија *Димитрија*, о Димитрију Самозванцу (Сушак, 1881). Изгубљене су му комедије *Урпина* (написана 1852), *Загребкиња и Туропољац* (1860), *Његда и сада* (1865), *Хераклит и Демокрит* (1871), неке сачуване у ауторовом немачком преводу, као *Блебетуша и лајавац*, коју је Аугуст Шеноа хтео да објави у Виенци (1880)⁵ и *Нујност и лукаштина* (1869). Зна се да је, поред осталих Шпорер, превео и три класична дела у стиху: Шекспирову комедију *Трговац млетачки* и трагедију *Федра*

⁴ А[ндра] Г[авриловић] – *О посмртним рукописима дра Милана Јовановића*, Бранково коло, III, 49, Сремски Карловци, 5/17 XII 1896, 1558–1564. и Н[ада] Ђорђевић, М[илен] М. Николић – *Јовановић Морски*, Милан, *Лексикон писаца Југославије*, II, главни уредник Живојин Бошков, Матица српска, Нови Сад, 1979, 633–4.

⁵ В. Аугуст Шеноа – *Велечасном г. дру И. М. Шпору*, Виенац, XII, 5, Загреб, 1880, 79–80.

Жана Расина (1864), као и драму *Дон Гарсија* Виторија Алфјерија (1860), али су и ови рукописи остали необјављени, неприказани и изгубљени.

Ко је био тај необични драматичар и преводилац с читавом библиотеком драмских дела?

3

Лекар, књижевник и просветитељ *Ђуро Матија Шпорер* рођен је у Карловцу 1795, а преминуо на Ријеци 1881 година. Био је убеђени Илирац, штавише зачетник илирског покрета и претеча Људевита Гаја. Његов отац Јосип Шпорер био је слободни зидар, а за време француске, односно илирске управе и начелник у Карловцу. Мајка, Елизабета Куфнер родом је из Славоније. Оба родитеља старином су немачког порекла. Ђуро започиње школовање у родном Карловцу (1800), а наставља у Кисегу на мађарском језику, где остаје три године и заборавља матерњи језик. Гимназију учи у Загребу. Једне године је у истом разреду са Антуном Михановићем, песником химне *Лијепа наша...* Међутим, Шпорера интересује музика, па пошто је понављао разред, отац га шаље у Сењ где наставља школовање на италијанском језику. Све више га интересује музика, али и народна, и стара дубровачка књижевност, посебно Иван Циво Гундулић, Џоне Палмотић и надасве Андрија Качић Миошић. Два завршна разреда гимназије учи у Бечу (почев од 1810), а потом се уписује на медицину. Већ на почетку студија у престоници монархије, а пошто се нагледао Шекспирових, Шилерових, Гетеових и других представа, млади Шпорер је, ништа мање, него закуцао једног дана на врата управе Бургтеатра са сопственом драмом написаном на немачком језику. Комад је, разуме се, одбијен, али наш писац не мирује. Покушава да покрене, по угледу на Димитрија Фрушића и Димитрија Давидовића и њихове *Новине сербске*, *Огласник илирски*. Биле би то прве хрватске новине, али се све завршило с позивом претплатницима, који се нису одазвали. Године 1816. Шпорер сусреће Јернеја Копитара и даје му да чита драму *Едипос*, али му мудри Копитар саветује да узме неку једноставнију домаћу тему и да се посвети студијама. Савет је, по свему судећи прихваћен, и Шпорер успешно докторира 1819, а потом краће време ради као лекар у родном Карловцу, Ријеци, Сплиту, Баку. Пуних десет година остаје у Целовцу (1830–40), а следећих једанаест, све до пензионисања (1851) ради у Љубљани. Потом пуне три деценије живи као пензионер у Ријеци.

4

У Љубљани развија веома живу активност. Пише популарне, медицинске и просветитељске чланке. Три пута је би-

ран за ректора Лицеја, а постао је и члан Лекарског друштва у Петрограду (данашњем Лењинграду). Године 1848. чак је и диригент ондашњег оркестра, претече данашње љубљанске филхармоније.

Од 1830. године, тј. од преласка у Целовац, Шпорер се враћа својој младалачкој љубави – драмском раду. Драму *Едипос* завршава на Ријеци 1852, а *Кастриоту Шкендербега*, своје прво објављено драмско дело, пише у Љубљани. (Ова драма је штампана само неколико месеци после београдске премијере Стеријиног комада *Скендербег*, 1848).

Што се језика тиче Шпорер се понаша као да за Вука Караџића никад није ни чуо. Тврдоглаво истрајава на свом особеном „илирском језику“, необичном и архаичном. Гомила непознате изразе, пише двојне сугласнике („окко“), обавезно изоставља слово „т“ („радос, жалос“), греши и у падежима, а све до *Едипоса* имао је поред кованица и свој лични, граматички специјалитет – „ја би радио“, али „ти бих радио“, итд. Упорно је бранио свој необични језик и ортографију, доказујући да је разумљив и веома погодан за све југословенске народе: за Хрвате, Словенце, Србе и друге... Упорно се потписивао *Јуро Матија Шпор*, па чак и *Јуро Матић Шпор* и из презимена избацивао завршни слог „ер“ – Шпорер, а све у жељи да постане прави Илирац, па чак и Далматинац, Јуро (као што је Качић Миошић назвао Скендербега) и заборави немачки завршетак свој презимена, али се код нас (часни изузетак је Јосип Бадалић)⁶ његово име, почев од првих деценија нашег века, упорно пише – *Ђуро Матија Шпорер* (као и *Енциклопедији Југославије*)⁷, па је и то једна од неправди према старом Илирцу. Истина, то је учињено почетком века у написима академика Федра Шишића (1912) и Франа Илеша (1918).

Мада се јавља и позориштима и часописима, и слао им своја дела и преводе, дуговеки Ђуро Матија Шпорер заборављен је као писац још за живота.

5

Као драматичар Шпорер је класициста и романтичар, а понајближи је тзв. бирмајер стилу. Трагедије пише у стиховима и то у јампском једнаестрецу (и то чини први код нас, двадесетак година пре Лазе Костића), а комедије у прози. Свог *Едипоса*, ту прву неоантичку драму у југословенским

⁶ Јосип Бадалић – *Библиографија хрватске драмске књижевности*, ЈАЗУ, Загреб, 1948, библиографске јединице 190, 222, 229, 239, 278, 394, 1968, 2901, 2296, 2432. и стр. 316.

⁷ М. Шел (др Мирослав Шицел) – *Ђуро Матија Шпорер*, *Енциклопедија Југославије*, 8, Загреб, МСМЛХХИ (1971), 262.

земљама, а по свему судећи и на Балкану, започео је још за време студентских дана у Бечу, а завршио крајем шесте деценије живота, као пензионисани лекар у Ријеци. Од почетка рада на овој драми, па до њеног објављивања прошло је више од четири деценије.

Едипос је права неоантичка драма без хора. Истина, на позорници су и Надредовник (врховни свештеник) и пук (народ), који „хорски“ изговара само један једини стих: „Милосно суди наше грехоте!“ (I,1,6). Поред поменутих, ту су још свега седам лица и то: Едипос, Јокаста, Креон, а не Креонт (занимљиво је да се исто тако зове и Јокастин брат у *Антигони* Милана Јовановића Морског). Нема Тиресије већ у Делфе иде сам Креон. Потом, ту су још и Форбас, Лајев пратилац и сведок његове смрти, као и Икарус, гласник из Коринта. И коначно Шпорер је у своју драму увео и нова лица: Креонову кћер Аминтију (која је заљубљена у Едипоса и најплементије је лице у комаду) и њену пратиљу и одгојитељицу Исмену...

Шпореров Едипос је човек осион, уман, али превише самоуверен и горд. Када дозна да је куга захватила Тебу због некажњеног Лајевог убице, жустри Едипос се заклиње да ће зликовца пронаћи и сурово казнити: „Железо нека издубе му очи“ (II,3,32). Наш аутор је унео и друге измене у драмску причу. Код Софокла је такорећи двоструко препознавање (анагнореза) изведена при крају комада. Међутим, Шпореров Едипос крајем трећег чина дознаје од Форбаса да је Лајев убица, а тек пред крај петог чина, при доласку Икаруса, да је и Лајев син. Тако је Едипосова трагична кривица тројака: због убиства оца и женидбе мајком, због претеране гордости и осионости и због изневерене љубави према Аминтији. Наиме, Едипос је око четири године у браку. Пре решења загонетке и спасења града Тебе заволео је Аминтију, а потом је се лако одрекао кад се појавила могућност да се ожени краљицом и постане владар Тебе.

Нежна Аминтија је посве изузетно биће. Јокаста, коју од почетка комада прогоне кошмарни снови, убија се и умире на рукама Аминтије, Исмене и Надредовника. Едипос себе кажњава изван позорнице, а потом крије лице од присутних. Тек сада, слеп и један, он увиђа каква је сјајна личност нежна Аминтија. То није сазнао ни док ју је волео, ни када се, почетком четвртог чина и поред свега јавила да се добровољно жртвује за Едипа и Јокасту, а да за узврат нестане куге из Тебе, због чега ју је отац проклео. Али ни то није све. На крају, када је Едип казнио самог себе, Аминтија се појављује као последња утеха и обећава да ће цео свој живот посветити Едиповом и Јокастином детету (реч је вероватно о Антигони) и да ће га подићи као своје сопствено и нерођено.

„Сахранит ћу ти једне среће влас,
 Да ти разсвети твоје ноћи тмину.
 Твоје чед, одгојит ћу мајчиним рукама,
 У њег уплодит љубав очевну,
 Да тебе брани у толикој муки,
 Да те љубезно сдружи животом“.

(V,8,89)

Не само овде, Шпорерова трагедија често је на самој ивици мелодраме, али јој мање–више успешно одолева.

Креон је за разлику од Софокловог Креонта, човек оштар, практичан, амбициозан и властољубив и он то не крије. Тоје човек без саосећања, чак и када су у питању рођена кћер и сестра. Шта више Креон и поверење Тебанаца користи за личне и политичке сврхе. У једном напису, објављеном четири године после *Едипоса*, Шпорер је узгред напоменуо како је комад скоро распродат и да је ова трагедија „сгођена тужним удесом ради политичких истрага“,⁸ али се данас не може одгонетнути које су то политичке прилике подстакле старог песника да давно започету трагедију доврши, овако и у овом облику. Уосталом, то није могао да разреши ни академик Илешкић пре више од шест деценија.

6

Упоран и тврдоглав, а безмало осيون као Едипос, Ђуро Матија Шпорер дрзнуо се истоименом драмом, ништа мање него да се такмичи са Софоклом. Ово сазнање баца сенку на цео његов подухват. Па ипак, када се отклоне наслаге архаичног језика, када се појасне његове кованице, преброди мелодрамска сентименталност, наивност, извесна рогобатност, просветитељска дидактика, итсл., ваља рећи да је Шпорер ипак саздао за наше прилике пристојну неоантичку драму о људској кратковидости, хуманости и опакој гордости коју превазилази људску меру. Узевши у обзир да је то заиста први покушај класичне драме код нас и да је писац „сав узрастао из далматинског словинста“⁹, претече југословенства и да је сав био прожет просветитељством, романтиком, рационализмом и илирством, успео да сазда прву драму у јампским стиховима на територији данашње Југославије, његов *Едипос*, као прва неоантичка драма на Балкану о несрећном тебанском владару, није безначајна за нашу драматургију, театрологију, историју позоришта и драме и историју књижевности.

⁸ Фран Илешкић – Ђуро Матија Шпорер, (1795–1881), *Рад Југославенске академије знаности и умјетности*, 218, *Хисторичко–филолошки разред*, 95, Загреб, 1918, 200.

⁹ Исто, 215.

И поред свих мањкавости Шпореров *Едипос* заслужује бољу судбину и бар мали осврт уместо игнорисања и грубог заборављавања. Ова трагедија ипак спада у круг светских драма тебаског циклуса, коме су дали свој прилог поред осталих и један Волтер, и Алфијери и толики други све до Јована Христића, аутора драме *Чисте руке* и новосадског професора Петра Милосављевића, који је, колико нам је познато, један од наших последњих аутора драме о цару Едипу.

Мада неправедно заборављена и никада приказана, трагедија *Едипос* Ђуре Матије Шпорера, можда ће ипак, у догледно време угледати светло позорнице на сцени Хрватског народног казалишта „Иван Зајц“ у Ријеци, где је и објављена пре нешто више од тинаест деценија...

SUMMARY

Dušan Mihailović: „OEDIPUS“, FORGOTTEN TRAGEDY BY ĐURO MATIJA ŠPORAER (1858)

Though Đuro Matija Šporer (Karlovci, 1795 – Rijeka, 1881), a poligraph and a doctor, wrote some fifteen dramas and comedies, an extremely large number for this regions, he remained almost completely unknown to the general public. His tragedy *Oedipus* met the same fate. He started writing it in his student days in Vienna in 1816 and completed it in Rijeka during the 1850's. It was published in Rijeka in 1858 in two parallel editions, in his „Illirian“ language, and in German, i.e. „translated from Illirian“.

The first chapters of the study are focused on the author of *Oedipus* and the creation of this work. In the fifth and final Chapter, the first neo-antique drama on Oedipus is analysed. It is the first such drama not only in Yugoslavia, but on the Balkans as well. It is also the first neo-antique drama without a chorus.